

СЪВМЕСТЕН ПРОЕКТ НА ЦЕНТРАЛНАТА БИБЛИОТЕКА И НАУЧНИЯ АРХИВ НА БАН

Даниела Атанасова, Габриела Йончева, Дарина Илиева

Проектът на академичните звена Научен архив и Централна библиотека на Българската академия на науките “Изработване на художествено-документален албум по творби на Феликс Каниц” е добър повод отново да се обърнем към личността и значимото дело на този голям приятел на България. Целта на проекта е да се представи на българската и на европейската общественост творчеството на Феликс Каниц — австро-унгарски изследовател, етнограф, географ, археолог, художник-график, журналист и автор на пътеписи. Той е личност с осезателно присъствие в историята на България и Балканите от втората половина на ХУХ век, с големи заслуги за развитието на българската култура и наука и за приобщаването на България към европейския културен модел. Съчетавайки познания и опит, Каниц отдава целия си талант да покаже на света красотата на България и бита на българите, да изтъкне значението за тогавашна Европа на земите, през които минава.

Кой е Феликс Каниц и познават ли заслугите му днес в България и в Европа? Политическите събития в европейския югоизток след Кримската руско-турска война през 1856 г. поставят Балканите в центъра на вниманието на Австро-унгарската империя като обект за евентуална експанзия. Ето защо интересът към делото на изследователя Каниц е много голям още тогава. В българската възрожденска преса след 1861 г. срещаме съобщения и преводни статии от и за Каниц, оценки на съвременници за неговия принос към материалната и духовната култура на българите (във вестниците “Въсток”, “Независимост”, “Македония”, “Свобода”, както и в списанията “Български книжици”, “Периодическо списание”, “Читалище” и др.). През 1902 г. по повод на 73-годишнината от неговото рождение в „Периодическо списание на БКД” излиза статия за личността и заслугите на Каниц към българския народ и българската наука. (1) Не случайно е наречен в съвременния печат “Откривател на България” и “Колумб на Балкана”. (2)

Ф. Каниц е роден в град Пеща, Унгария, през 1829 г. (3) в богато еврейско семейство. Надарен с качествата на великолепен художник, едва тринадесетгодишен, през 1842 г. завършва специализирано художествено училище. Следващата година Каниц започва работа като гравьор-практик в литографски институт. Заминава за Виена през 1847 г., за да продължи образованието си и да работи като гравьор при Едвард Зингер. Знанията си по история на изкуствата усъвършенства в различни училища в Мюнхен, Нюрнберг, Дрезден и Париж, но не изоставя дейността си като илюстратор. До края на живота си е постоянен спътник, специален кореспондент или художествен редактор на “Илюстрирте цайтунг”, Лайпциг. Тази чест му е оказана заради неговата необикновена ерудиция и широка образованост. Като художник-кореспондент той придружава император Франц Йосиф и императрица Елисавета по време на пътуването им в Северна Италия през 1856—1857 г., в резултат на което излиза специална притурка с негов текст и 42 рисунки.

От 1858 г. Феликс Каниц започва своята научноизследователска дейност на Балканите. Обхожда Босна, Херцеговина, Далмация и Черна гора, където по това време избухват въстания. Остава многобройни скици и рисунки за живота и бита на тези народи. Научните си съобщения изпраща в Императорската кралска академия във Виена. Той е член-кореспондент на географските дружества в Дрезден, Санкт Петербург, Берлин и Виена, попечител на Музея на търговията и член на дирекционния съвет на Клуба на науките (Виена), а от 1878 г. е съветник на император Франц Йосиф I.

През 60-те и 70-те години на XIX в. Феликс Каниц се посвещава на изследвания в българските земи. Финансова подкрепа за тази дейност той получава от своя научен патрон, известния славист Франц фон Миклошич, който успява да издейства държавна субсидия. Съпадението на научните интереси на Каниц с политическите интереси на Австро-Унгария се оказва важно. Управниците в Дунавската империя концентрират вниманието си върху Балканите, една недостатъчно изследвана територия.

Пътешествията му из българските земи продължават близо 16 години. През 1868 г. Каниц получава нова субсидия от Виенската академия, за да продължи изследванията по българските земи. Резултат от тези пътешествия са уникални трудове с исторически, етнографски и географски характер. За нас, българите, особено ценна е монографията на Каниц “Дунавска България и Балканът” (4), която е първи опит за представяне на България в образи. Невероятен гравьор и изключително прецизен картограф, с почти фотографска точност той рисува видяното, изработва карти на изминатите от него маршрути. Ф. Каниц пресича 18 пъти Стара планина, за да може подробно да опише земите между Дунав и Балкана, Розовата долина, Софийското поле и черноморското крайбрежие. Изключително точна е картата на Дунавска България, в която по негови думи (5) коригира всички допуснати грешки от други европейски изследователи и пътешественици като Ами Буе, Хайнрих Бард, Огюст Викенел, австрийския консул фон Хан, Хайнрих Киперт и др. (6) Работата на Каниц като картограф е прецизна до такава степен, че руският генерален щаб препечатва картата и я използва във военните действия през Освободителната война 1877—1878 г. За нея той е награден от император Александър ѱ с ордена “Св. Станислав”, а по-късно е отличен и с ордена “Св. Анна” с брилянти. За същата карта през 1876 г. Каниц получава и златен медал на Световния конгрес на географите в Париж. Тя е използвана и на Берлинския конгрес от Великите сили за установяване на следвоенните граници на Балканския полуостров.

Феликс Каниц е първият изследовател, който определя самостоятелното място на българската култура. По време на пътуванията си през Северна България и Стара планина между 1860 и 1875 г. той проучва българските земи не само като географ и археолог, но прави и много ценни етнографски наблюдения, които помества в “Дунавска България и Балканът” и изобразява в картини. Приносът на Каниц за опознаването на бита, материалната и духовната култура на населението от предосвобожденската епоха трябва да се оцени и разгледа преди всичко в рамките на състоянието на българската етнографска наука по времето на тези пътешествия и издаването на съчинението му. (7) Можем само да съжаляваме, че той не е обходил и останалите български земи, за които би дал ценни наблюдения като учен и художник. (8)

Каниц участва и в обществения живот на българския народ и неговите борби. По време на Априлското въстание през 1876 г. пише поредица от статии в западните вестници в защита на българите. При посещенията си във Виена той неуморно изнася доклади, които дават представа на австрийците за положението на Балканите. Репортажите му за безчинствата по време на въстанието предизвикват съчувствието на европейската общественост към съдбата на българите. След Освобождението Каниц става свидетел на постепенното съвземане на българския народ и проследява първите стъпки на новоосвободената държава. Като член на настоятелството на Виенския “Ориенталски музей” в продължение на девет години той е попечител на млади българчета, подготвяни за български учители на финансова издръжка от Австрия. (9) Изследователските му пътешествия из Балканите продължават до 1889 г. За него големият български историк Васил Златарски пише: “Българският народ така също не остана чужд към заслужената оценка на книжовно- научната и обществена дейност на Каница... Учредителното народно събрание в 1879 г. в Търново го приброи в числото на ония “лица, които са сторили добро на българския народ”, и събранието по решение от 24 март с.г. телеграфически изказа Каницу своята благодарност и признателност.” (10) Малко по-късно и княз Александър I Батенберг го отличава с орден “Св. Александър” II ст. (1883 г.)

Заслугите на Каниц към българския народ и младата българска наука са високо оценени и през 1884 г. той е избран за почетен член на Българското книжовно дружество (днес Българска академия на науките). (11) Умира на 5 януари 1904 г. във Виена. (12)

Феликс Каниц завещава архива и библиотеката си на Академията, които постъпват на части през 1929 и 1936 г. Изпратени са от изпълнителя на завещанието, неговия племенник Жак Каниц, чрез посредничеството на българските легации във Виена и Будапеща. (13)

Личната библиотека на Феликс Каниц е обособена като самостоятелна колекция и е една от уникалните, самобитни и ценни библиотечни сбирки в Централната библиотека на Българската академия на науките.

Библиотеката наброява 836 тома литература, изключително разнообразна както по вид, така и по съдържание, език и хронологични граници на публикуване. Най-значителен е броят на книгите — 607 тома, следвани от отпечатъците — 225 и 4 албума, един от които е демографски (14).

Архивният фонд на Ф. Каниц в основната си част съдържа илюстративни материали. Това са 34 прекрасни акварели от България, изработени от художниците Л. Е. Петровиц, А. Ригер и др. по оригинални скици на Каниц (15); моливни рисунки на местности, градове, исторически паметници, битови сцени, национални облекла от България, Сърбия и др. страни. Запазени са етюди от упражнения на Каниц, вероятно като студент в Художествената академия. Фондът съдържа и много оригинални гравюри, фотографии и литографии с исторически и жанрови сюжети, а също и на европейски градове, главно от Австро-Унгария, копия на антични паметници и др.

Във фонда са портретите и груповите снимки на Екзарх Антим I, княз Дондуков-Корсаков, митрополитите Иларион, Авксентий и Паисий, Стефан Караджа, Ильо Войвода, Г. С. Раковски, Филип Тотю, Хаджи Димитър, Панайот Хитов и др.

Запазени са и множество илюстрации от английски, немски и други вестници и списания от средата на ХѸХ век, в някои от които Каниц е сътрудничил.

Книжовната дейност на фондообразователя е представена чрез ръкописа “Княжество България в миналото и настоящето” — допълнителен том към труда му “Дунавска България и Балкана”. (16) Тук могат да се отнесат и запазените пътни бележки на Каниц с описания и скици на паметници, копия от надписи и други негови проучвания.

Обработеният фонд е непълен, от него липсва важна част — кореспонденцията на Каниц. Предполага се, че след заминаването на Геза Фехер (17) от София оставените от него книжа на Каниц са били изгубени. (18) Липсват и документи, отнасящи се до биографията му.

Въпреки непълнотата на фонда тази безценна колекция от акварели, рисунки, скици, карти, фотографии и ръкописи на Феликс Каниц продължава да предизвиква интереса и вниманието на изследователите. По най-различни поводи в научни издания и в пресата през годините са публикувани материали за Каниц, но нито един от тях няма претенцията за пълно и задълбочено проучване на живота, творчеството и заслугите на учения. (19)

Целите на изследователския проект “Художествено-документален албум по творби на Феликс Каниц” на Научния архив и Централната библиотека на БАН, спечелил субсидия от фонд “Научни изследвания”, напълно съвпадат с дейността на академичните звена за опазване и популяризиране на българското културно-историческо наследство.

Богатата документална база на НА на БАН дава възможност за засилване на научно-изследователската и публикационната дейност. Работата по съвместни проекти със сродни институции у нас и в Европа допринася за обогатяването на документалния академичен масив и неговото представяне пред широката общественост. От особена важност е, че в Научния архив на БАН се съхранява личният архивен фонд на известния пътешественик и учен Феликс Филип Каниц, което определя и водещата му роля в съвместния проект. Във връзка с предстоящата 185-годишнина от рождението му се подготвя издаването на албума.

Научните цели и задачи на Архива в съвместния проект са: целенасочено издирване на нови извори в наши и чужди хранилища и библиотеки, съдържащи данни за жизнения път и делото на Каниц; изучаване на художествените образи и книжовното творчество на Каниц като елемент от българското културно наследство; издирване на неизвестни изобразителни материали, публикувани от него в чуждия периодичен печат; подбор, експертиза, идентифициране, систематизация и описание на новокомплектуваните и на вече въведените в научен оборот документи; презентация на готовия продукт.

Културното наследство, съхранено в Научния архив на БАН, днес се вписва отлично в международните приоритети на европейската наука и култура. В Европа съществува ясна тенденция за дигитализиране на документалните паметници. В тази насока действат няколко важни програми на Европейския съюз, ориентирани към създаването на обединена европейска дигитална библиотека, и особено нейното подразделение — дигитална библиотека с научно съдържание.

Участието на Централната библиотека на БАН в проекта е създаване на база данни с художествени произведения и документи от архива на Каниц. Резултатите ще бъдат публикувани на сайта на ЦБ на БАН www.cl.bas.bg.

Една от насоките на научно-приложната дейност на ЦБ е опазване на културно-историческото наследство чрез внедряване на разработената автоматизирана информационна система за изграждане на електронни каталози, паспорти, инвентарни книги, архиви и др. — АИС BASLIB, при съвременен документирани на книги, периодика, старопечатни издания, художествени произведения, архивни документи, мемориални обекти и др. (20)

В резултат на проекта ще бъдат събрани обобщени, дигитализирани и публикувани в книжно тяло много нови знания за живота и творчеството на Феликс Каниц, връзката му с националната идентичност на българите и на балканските и европейските народи.

С въвеждането в научен оборот на художествено-документалното наследство на Каниц ще се решат множество въпроси, свързани с мястото, ролята и делото му в европейското културно пространство. Документалните източници, представени традиционно и дигитално, ще провокират разработването на многобройни изследователски задачи в различни области. Получените резултати ще предизвикат сериозен интерес не само сред българската научна колегия, но и в широк европейски контекст ще увеличат възможностите за бъдещи интердисциплинарни проучвания.

Б Е Л Е Ж К И

- (1) ПСп, т. 63, С., 1902, с. 463 — 467.
- (2) НА БАН, ф. 156 “Петър Миятев”. Доклад по повод 130 г. от рождението на Ф. Каниц.
- (3) Градовете Буда и Пеща се обединяват през 1873 г.
- (4) Първите два тома излизат от печат през 1875 и 1877 г., а том III през 1879 г.
- (5) *Каниц, Феликс*. “Дунавска България и Балканът”, т. I, С., 1995 г., с. 121 — 122.
- (6) Ами Буе — френски геолог и изследовател, автор на първата етнографска карта на Балканите; Хайнрих Бард — немски историк, географ и пътешественик; Огюст Викенел — френски геолог, изследовател и пътешественик, един от членовете на научната експедиция на Ами Буе на Балканите; фон Хан — австрийски консул в Янина, изследовател на албанците и техния език; Хайнрих Киперт — немски географ.
- (7) Г. С. Раковски поставя основите на българската етнографска наука със своя “Показалец” (1859 г.). По същото време Л. Каравелов издава в Москва богатите с наблюдения на народния бит “Памятники народного быта болгар” (1861 г.). Могат да се споменат и имената на Ив. Богоров, Ст. Захариев, М. Дринов, П. Р. Славейков, Ц. Гинчев и много други с широки етнографски интереси.
- (8) *Романска, Цв.* “Феликс Каниц за етнографията на българите.”. НА БАН, ф. 1, оп. 1, а.е. 456.
- (9) *Златарски, В.* “Феликс Ф. Каниц”, Летопис на БКД, кн. IV, 1904 г., с. 114.
- (10) Пак там, с. 114.
- (11) НА БАН, ф. 1к, оп.2, а.е. 27.
- (12) НА БАН, ф. 11к, оп.3, а.е. 659.
- (13) НА БАН, Дело на фонд 6 к.
- (14) АЛБУМ от графическа статистика. Състояние на населението според преброяването на 1 януари 1893. София, 1896. 36 табл.; Отпечатъците са статии от научни сборници, списания и дори вестници като например от *Revue internationale de sciences, Paris; Memoires de la Societe d'anthropologie de Paris, Paris; Revue de l'histoire des religions, Paris; Neue militarische Blatter, Berlin; Mittheilungen der geographischen Gesellschaft, Munich; Deutsche Rundschau, Berlin; Zeitschrift fur Ethnologie, Leipzig; Geographische Mittheilungen, Stuttgart; Известия Имперского русского географического общества, С.-Петербург; Географија независне княжевине Србије, Београд; Гласник сребског ученог друштва, Београд; Српски етнографски зборник, Београд; Периодическо списание на Българското книжовно дружество, Браила; Български преглед, София и т.н.*

Освен негови издания, в библиотеката на Ф. Каниц срещаме и други заглавия като: **ТЕОФИЛАКТ. Живот, деяния и кратко изложение за чудесата на Св. Отец Климент, български архиепископ. Средец, 1885. 40 с.**; **ЛЮДСКАНОВ, А. П. Капитулациите. Средец, 1885, 51 с.**; **КОРЕСПОНДЕНЦИЯ по българските работи. Представена в двете камари на англ. парламент в 1881 г. Виена, 1884. 196 с. и т.н.**

- (15) *Велева, Д.* “Архивни фондове и сбирки в БАН”, Известия на Архивния институт, т. I, 1957 г., с. 137.
- (16) НА БАН, ф. 6к, а.е. 4.
- (17) Геза Фехер е унгарски историк, дописен член на БАН (1943 г.). Работи в България от 1922 г. до 3 септември 1944 г. Написва книга за Ф. Каниц и е негов първи биограф (Будапеща, 1932 г.). Тази книга е публикувана четири години по-късно в България.
- (18) В предговора на книгата на *Г. Фехер* “Феликс Ф. Каниц — живот, пътувания и научно дело” Ст. Романски пише, че архивът на Каниц (има предвид писмата) е предаден от наследниците му на Г. Фехер.
- (19) *Киселов, Г.В.* Феликс Каниц (по случай 73-годишнината му). ПСп, кн. 63, 1902 — 1903, с. 463 — 467; *Мавродинов, Н.* Феликс Каниц като изследвач на български и сръбски художествени паметници. *И Диневков, П.* Към въпроса за отношението на българите към делото на Феликс Каниц. СпБАН, кн. 63, 1942 г., с. 91 и с. 117; *Златарски, В.* Феликс Ф. Каниц. Летопис на БКД, кн. 4, С., 1904, с. 110; *Фехер, Г.* Феликс Ф. Каниц — живот, пътувания и научно дело. С., 1936 г., 168 с.; *Романски, Ст.* България в образите на Феликс Каниц. С., 1939, 195 с.; *Лаков, Л.* Феликс Каниц и неговата оригинална карта на Дунавска България и Балкана, 1981; *Вълчев, Б.* Феликс Каниц — Колумб на Балканите. Сп. Наука, кн. 6, 2009, с. 68.
- (20) *BASLIB* е разработена в ЦБ на БАН с авторски права на Динчо Кръстев, Петър Първанов и Даниела Атанасова.